

JISMONIY TARBIYANING TARAQQIY TOPISHI VA UNING MANBALARDA YORITILISHI TARIXI

Eshboyev Shaxriyor Furqat o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazaryasi va metodikasi mutaxassisligi”

II bosqich magistranti

E-mail: eshboyevshaxriyor55@gmail.com

Dungalov Toshtemir Shukurullayevich

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazaryasi va metodikasi mutaxassisligi”

II bosqich magistranti

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada jismoniy tarbiya rivojlanish tarixi manbalarga asoslanib bayon e'tilgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya taraqqiy topishi inson va jamiyat uchun ahamiyatini ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, mehnat, inson, jamiyat, mashq, ov, ong, olov, jismoniy sifatlar.

HISTORY OF DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND COVERAGE IN SOURCES

ABSTRACT

This article describes the history of the development of physical education based on sources. Also, the importance of the development of physical education for a person and society is revealed.

Key words: Physical education, work, man, society, exercise, hunting, consciousness, fire, physical qualities

KIRISH

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan avlodni voyaga yetkazish yo'lida sport eng muhim va samarali vositaga aylangan. Zero, tinchlik elchisi deya ta'rif berilgan sport – salomatlik, barkamollik, go'zallik, qat'iyat, mardlik, g'urur va iftixor kabi tushuncha hamda fazilatlar omili sifatida ham e'tirof etilgan. Shunday Jismoniy tarbiya tarixining muhim vazifasi O'zbekiston Respublikasi va boshqa chet

el mamlakatlari xalqlari jismoniy tarbiya masalalarining taraqqiy etish xususiyatlarini o'rganish. Jismoniy tarbiya unumli mehnat jarayonida paydo bo'ldi. Inson asrlar davomida tabiat bilan kurashishda o'z kuchlarini oshirib borish bilan mehnat qurollarini takomillashtirib bordi.[1] Mehnat jarayonida jismoniy va aqliy qobiliyatlari to'xtovsiz rivojlanib kelgan. Kishilarning mehnat qobiliyatida jismoniy tarbiya ham vujudga keldi. Jismoniy tarbiya yo'nalishining asosiy vazifasi, g'oyasi, rivojlanish darajasi, jismoniy tarbiya nizomining o'ziga xos xususiyati nuqtai nazaridan milliy istiqol va ma'naviy-ma'rifiy tomonlarini ilmiy asoslab berishning yakuniy hisobi, ishlab chiqarishning moddiy boyliklariga, ishlab chiqarish kuchiga va har bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya, ishlab chiqarish munosabatlari usullariga bog'liq bo'ladi. Jismoniy tarbiya kursi ijtimoiy taraqqiyotning beshta tizimlarini yoritib berdi. Bular: ibtidoiy jamoa, quldorlik, feodal, kapitalistik va kommunistik tizimi davrlari bo'lib, jismoniy tarbiyaning asosiy boshlang'ich davri sotsialistik tizimi hisoblanadi.[2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tarixiy adabiyotlarda sinfiy jamiyat va quldorlik ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya davrini qadimiy dunyo deb atash qabul qilingan. Feodal ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya Yevropada XII asrdan ortiq vaqt hukmronlik qildi, buni O'rta asr deb, Yangi tarix- bu kapitalistik ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyaga o'tish, bunda kishi-kishini ekspluatatsiya qilish demakdir. Har bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyada jismoniy tarbiyaning rivojlanishi uchta asosiy davrda o'tadi: yuzaga kelishi (tiklanishi), rivojlanish-krizisga uchrash davri va uning o'rniga yangi progressiv shakllari paydo bo'lishi. Jismoniy tarbiyaning kelib chiqishi haqidagi masala jismoniy tarbiya tarixining eng muhim muammolaridan biri bo'lib, prinsipial metodologik ahamiyatiga egadir. Bu masalani ko'pgina burjuda olimlari hal etishga urinib ko'rdilar.[3] Ularning tadqiqotlari bu muammoni o'rganish borasida ma'lum rol o'ynadi. Biroq ular bu muammoni o'z sinf manfaatlarini nuqtai nazaridan hal etib, tarixni buzib ko'satdilar, soxtalashtirdilar. Leturno, Espinas, Gross, Byuxer, Shiller, Spenser va boshqa olimlar jismoniy tarbiya hayvonlarning o'yinidan kelib chiqqan, degan nazariyani olg'a suradilar. Jismoniy tarbiya va diniy marosimlarning kelib chiqishi to'g'risidagi burjua nazariyalari ham xuddi shu ta'limotga asoslanadi. Qator chet ellik tadqiqotchilar - Byuxer, Nering, Maksimov, Shternberg va boshqalar hayvonlarning qo'lga o'rgatilishi va umuman, mehnat ibtidoiy o'yin va raqslardan kelib chiqqan deb ta'kidlaganlar.

NATIJALAR

Odamlarning toshni maydalashga va yorishga hamda yog'ochdan oddiy qurollar yasashga o'rganishlari uchun necha yuz ming yillar kerak bo'ladi. Ishlab chiqarish faoliyatida bu, aslida, tabiat ehson qilgan narsalarni yig'ish davri edi. Yovvoyi hayvon

ovi hali tasodifiy harakterga ega edi. Bu davrda jismoniy tarbiyaning biron nisbatni mustaqil elementlarining borligi haqida ishi ham bo'lishi mumkin emas edi. Kishilar uchun kerakli jismoniy sifatlar, malaka va qobiliyatlar ularning bevosita mehnat faoliyati jarayonida hosil qilinadi edi. Faqat yoshlar o'sha vaqtlarda mavjud bo'lgan oddiy mehnat qurollarini qanday yasash va ishlatishni hamda yovvoyi hayvonlardan qanday saqlash kerakligini katta yoshdagi kishilardan ma'lum darajada o'rganar edilar. Ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi keyinchalik irg'itiladigan turli qurollarning takomillashuviga olib keldi.[4] Turli mustahkam va o'tkir uchli yengil nayzalarning, so'ngra esa o'q va yoyning paydo bo'lishi ovchilik kishilarning asosiy kasbiga aylantirdi. Buning natijasida ovqat topish uchun sarflanadigan vaqt ancha qisqardi. O'sha davrdagi kishilarning qazilmalar davrida topilgan manzilgohlari odamning ancha yaxshiroq hayot kechira boshlaganidan va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun ancha katta imkoniyatlarga ega bo'lganidan dalolat beradi. Chunonchi, o'sha davrdagi odamda yosh avlodning tarbiyalash imkoniyati tug'ildi; bunda jismoniy tarbiya asosiy rol o'ynadi. Odamlarning bir yerga yig'ilishi va tasodifiy ov yo'li bilan ovqat topish hamda birlashgan dastlabki jamoasi ham mustahkam ijtimoiy organizm emas edi. Shuning uchun ham kishilar jamoasining boshlang'ich, ijtimoiy shakli "ijtimoiy poda" deb atalardi. [5]Xo'jalikni idrok qilishning yangi shakllari paydo bo'lishi bilan kishilik jamiyatini uyushtirish ishlari ancha mustahkamlanib bordi. Onalik urug'chilik jamoasi paydo bo'ldi, uning a'zolari birgalikda qilinadigan doimiy kollektiv mehnat va qonqarindoshlik bilan boshlangan edi. Jamoalarning paydo bo'lishi va taraqqiyot etishi bilan asta-sekin madaniyat sohasida ham o'zgarishlar sodir bo'ladi. Endi odam o'ziga doimiy turar joy quradi, kiyim-kechak paydo bo'ladi, tasviriy san'at bunyod etiladi. Qo'shiq, o'yin va raqslar ijro etiladigan turli bayramlar keng tarqaldi. Jismoniy tarbiya elementlarining paydo bo'lishi ham xuddi shu davrga to'g'ri keladi. Bevosita mehnat bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina musobaqa o'yinlari mustaqil tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi va ulardan urug' kollektivning turli yoshdagi guruhlari foydalana boshlaydi. Mehnatning jins va yoshga qarab tibbiy ravishda bo'linishi endigina tug'ilib kelayotgan ibtidoiy jismoniy tarbiyada ham o'z ifodasini topdi. [6]Jismoniy tarbiyaning yanada rivojlanishida ibtidoiy san'at ham katta rol o'ynaydi. San'at kishilarning fikr va tuyg'ularini boyitdi, ularning ma'naviy dunyosini takomillashtirdi. O'yin va raqslarda taqdirlanadigan mehnat va mudofaa harakteridagi ko'pgina harakatlar endi bevosita mehnat predmetiga yo'naltirilgan edi. Bu harakatlar jismoniy mashqlar sifatida nisbatan mustaqillik kasb etdi. Jismoniy mashqlarning musobaqa o'yinlari shaklida vujudga kelishi ibtidoiy jamiyat kishisini tarbiyalashda tubdan o'zgarish yasadi. Odamlar kishini hayotga, ayniqsa, mehnat foyliyatiga tayyorlashning yangi vositasiga ega bo'ladilar. Jahonga mashhur rus etnografi va sayohatchisi N. Mikluxa-Maklay, masalan, papuaslarning ota-onalari o'z bolalarini mehnatga juda

barvaqt o'rgatganliklarini shu maqsadda o'yinlardan ham foydalanganlarini hikoya qiladi. "O'g'il bolalarning o'yini" deb yozgan edi Mikluxa-Maklay – tayoqlarni nayzaga o'xshatib irg'itishdan, kamalak otishdan iborat edi; ular bu o'yinlarda salgina yutuqqa erishishlari bilan ularni amaliy hayotga tadbiiq etadilar. Men soatlab dengiz bo'yida o'tirib, yoy o'qini biror baliqqa tegizishga harakat qilgan juda kichkina o'g'il bolalarni ko'rganman. Qiz bolalar bilan ham xuddi shunday hol yuz beradi, chunki ular xo'jalik ishlari bilan juda erta shug'ullana boshlaydilar va o'z onalarining noibalariga aylanadilar. Quyidagi misol, fakt ham ibtidoiy musobaqa o'yinlarining mehnatni ifodalab, kishilarni mehnatga tayyorlaydigan eng muhim vositalaridan biri bo'lganini ko'rsatadi. Etnogarflarning ta'kidlashicha, XIX asr 60- yillardayoq Avstraliyaning bir qancha qabilalarida ovga chiqish oldidan yirtqich hayvonning shaklini qumga chizib, unga nayza otish rasm bo'lgan; bunda har bir ovchi o'z nayzasini mumkin qadar aniqroq va kuchliroq otishga harakat qilgan. Bu yerda mashq va musobaqaning ayrim elementlari qo'shilgan.[7] Shunday qilib, odamlar nayza otishni mashq qilish bilan o'zlarining mehnat malakalari va mahoratlarini takomillashtirib borganlar. O'sha vaqtda mehnat va o'yin bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan va diniy aqidalar bilan bog'langan. Kishilik o'yinlari odamlarning dahshatli tabiat kuchlariga qarshi kurashda birgalikda harakat qilishga bo'lgan hayotiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan. Urug'lik tuzumi onalik urug'chilik tuzumi (matriarxat) va otalik urug'chilik tuzumi (patriaraxat)ga bo'lingan. Bu urug'chilik tuzumining har biri o'ziga xos taraqqiyot va jismoniy tarbiya xususiyatlariga ega bo'lgan. Urug'chilik tuzumining yemirilishi jarayonida yangi ishlab chiqarish munosabatlarining asoslari qurila bordi, bu yangi ishlab chiqarish munosabati bilan vujudga kelgan yangi mulkchilik shakllarining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Quldorchilik jamiyatining paydo bo'lishi yoki vujudga kelishi bu jarayonning oqibat natijasi bo'ladi.[8] Qadimgi Sharq quldorlik davlatlari: Misr, Suriya, Eron, Hindiston va Xitoy kishilik tarixidagi eng qadimgi sinfiy jamiyatlari edi. Qadimgi Sharq davlatlarida, qadimgi dunyo davlatlari Gretsiya va Rim quldorlari davlatlaridan farqli o'laroq, quldorchilik ham oila qulchiligi doirasidan tashqarisiga chiqmagan bo'lib, ko'pgina jamoa hayotiy formalari saqlangan holda davom etdi. Bu davlatlarda quldorlar va qullar sinfi bilan birga ozod dehqonlar ommasi ko'plab saqlangan edi. Quldorlar sinfi o'z iqtisodiy va siyosiy qudratini mustahkamlash maqsadida turli xalqlar tomonidan tarixning oldingi davrlarida yaratilgan madaniyatdan keng foydalaniladi. Ibtidoiy jamoa tuzumi sharoitlaridayoq vujudga kelgan din va koinlar toifasi hukmron sinf hokimiyatini mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan va ko'pincha sehergarlik harakteriga ega turli-tuman o'yinlar, raqslar, xorovadlar va musobaqalar barcha, qadimgi Sharq davlatlarining ozod aholisi o'rtasida tarqalgan edi. Xalq orasidagi harbiy mashqlarning ko'pgina turlari ham ko'p qo'llanar edi, chunki ozod jamoalar

hali ham sharqiy dispotiya qo‘shinlarining asosini tashkil etar edi.[9] Qadimgi Misrning ko‘p sonli yodgorliklari Misr falloqlari o‘rtasida kurashga, qilichbozlikka doir mashqlar, ko‘p sonli akrobatika mashqlari, raqs mashqlar, koptok o‘ynash mashqlari va hokazolarning tarqalganligidan dalolat beradi. Suriya, Vavilion, Qadimgi Eron yodgorliklari ham xalq orasida mavjud ko‘pgina o‘yinlar va musobaqalar to‘g‘risida xabar beradi. Qadimgi Xitoy kurashi va qilichbozlikning, oyoq to‘pi o‘ynashining o‘ziga xos usullari bo‘lgan. Xitoyda saqlanib qolgan “U-shu” jismoniy tarbiya sistemasi juda qadim zamonda tug‘ilgan va bu sistemaning ba’zi bir mashqlari quldorlik jamiyati sharoitlarida vujudga kelgan, deb taxmin qilishga asos bor. Hukmdor quldor boshliqlar hokimyatining kuchayib borishi bilan xalqning jismoniy tarbiya elementlaridan borgan sari ko‘proq darajada hokimyatning sinfiy maqsadlari yo‘lida foydalaniladi.[10] Armiyadagi rahbarlik roliga mansub bo‘lgan aslzoda quldorlar mashqlarning xalq orasidagi turlaridan o‘zlariga jangchi uchun zarur bo‘ladigan sifatlarni kamol toptirish uchun foydalanganlar. Ular maxsus uyushtirilgan jismoniy tarbiya mashqlarida oddiy xalq ommasidan ajratib ko‘rsatadigan va bu bilan o‘zlarini yuqori to‘tadigan jismoniy fazilatlarni kamol toptirishga intilar edilar

XULOSA

Shunday ekan bu soha tarixiy taraqqiyotini o‘rganish ham dolzarb mavzulardan hisoblanadi. Aslida Jismoniy tarbiya tarixi jahon xalqlari madaniy tarixi hisoblanib, unda jismoniy tarbiya va sportning kelib chiqishi, rivojlanishi va tarraqiy etish qonuniyatlari o‘rganiladi. Shunday qilib mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport sohasida tarixiy ahamiyat kasb etuvchi yangi yo‘nalishlar yuzaga keldi. Davlatimiz rahbarining sog‘lom avlodni voyaga yetkazish haqidagi qarashlarida har tomonlama erkin va mustaqil fikrlaydigan, o‘z haq huquqlarini taniydigan, faqat o‘z bilimi, kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, Vatan va xalq manfaati uchun butun borlig‘i bilan kurasha oladigan insonlarni tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sport harakatining o‘rni va ahamiyati beqiyos ekani o‘z ifodasini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. O'zbek xalqi qadimgi ajdodlarining jismoniy tarbiya san'ati haqida ilmiy respublika konferansiyasi 2022 yil 18-noyabr Axmedov.F.Q. Eshboyev.Sh.F
2. F.Xo'jayev, S.Xo'jayeva "UMID DESIGN" TOSHKENT – 2021, 12-14.b
3. Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T, 1997, 28-30.b
4. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi. T., O'qituvchi, 1997,58-70b
5. Xoshimov K., Nishonova S.va b. Pedagogika tarixi. T., O'qituvchi, 1997,52-54.b
6. Xo'jaev F. O'zbekistonda jismoniy tarbiya. T., O'qituvchi, 1997.18-20.b
7. Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008, 23-24.b
8. Axmedov F.Q. Jismoniy ta'limda milliy an'analardan foydalanishning o'rni. Monografiya "Fan" nashriyoti. Toshkent-2010 yil. 95 b.
9. Axmedov F.Q. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi fanidan 101- savolga 101 javob Jizzax - 2011 yil. 16 b.
10. Axmatov M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. Monografiya. Toshkent 2005 yil. 278 b.